

فرهنگ زندگی نامه مدرّسان آستان قدس رضوی

پرسی زندگی و آثار علمی و فرهنگی مدرّسان آستان قدس رضوی

www.ketab.ir

علی درویشانی

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
فرهنگ زندگی نامه مدرّسان آستان قدس رضوی: (بررسی زندگی و آثار علمی و فرهنگی مدرّسان آستان قدس رضوی) // علی درویشانی.
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
۳۳۸ ص. مصور، عکس، نمونه.
شابک
978-600-06-0287-1

وضیعت فهرست‌نویسی
عنوان دیگر
بررسی زندگی و آثار علمی و فرهنگی مدرّسان آستان قدس رضوی.
موضوع
آستان قدس رضوی -- تاریخ.
موضوع
مجتهدان و علما -- ایران -- مشهد -- سرگذشتنامه.
رده دیویی
۲۹۷ / ۹۹۶
رده کنگره
BP ۵۵ / ۲ / د ۴۵ ف ۴ ۱۳۹۷
شماره نایشناسی مل
۵۴۳۴۴۱۱

فرهنگ زندگی نامه مدرّسان آستان قدس رضوی
بررسی زندگی و آثار علمی و فرهنگی مدرّسان آستان قدس رضوی
علی درویشانی

ویراستار: محمد طاهر چهارجوی

ارزیابان: دکتر ابوالفضل حسن آبادی، سید محسن ناجی
طرح جلد: نیما نقوی

چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۲۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۴۹۰۰۰۰ ریال
چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی
بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست

۱۳	سخن ناشر
۱۵	پیشگفتار (اهداف و مینه ها)
۱۶	۱- نگاهی به تاریخچه مدرسه مراستان قدس
۲۰	۲- مدرّسان آستان قدس و زمینه های مربوط به آن
۲۰	۱-۲- برخی عنوان های ویژه مدرّسان آستان
۲۳	۲-۲- خانواده های مدرّس و دانشور
۲۵	۲-۳- مدرّسان ذوفنون
۲۶	۲-۴- منابع و اطلاعات مربوط به زندگی نامه ها
۳۱	زندگی نامه ها
۳۱	رضوی، میر محمد زمان، فرزند میر محمد جعفر (۹۹۰-۱۰۴۱ ق.)
۳۴	احسایی، ابراهیم بن یحیی (زنده ۹۹۷ ق.)
۳۵	رستم داری، ملا محمد مُشکک، فرزند فخرالدین علی (وف ۹۹۷/۹۹۸ ق.)
۳۷	میرزا محمد مهدی (۱۰۱۳ ق.)
۳۸	تنکابنی، شیخ عبدالکاظم بن عبدالعلی (زنده ۱۰۱۷ ق.)
۳۸	ملا محمد کاظم بن عبدالعلی (زنده ۱۰۱۷ ق.)
۳۹	اصفهان‌ی، مولانا محمد صالح بن سلطان محمد (زنده ۱۰۱۹ ق.)
۳۹	مولانا عبدالکاظم (زنده ۱۰۱۹ ق.)
۴۰	ندوشنی یزدی، ملاحسین (زنده ۱۰۲۰ ق.)
۴۰	شیخ فضل الله (زنده ۱۰۲۱ ق.)

- ۴۱..... میرزماحسن (زنده ۱۰۲۱ق.).
- ۴۱..... رضوی، امیرمحمدجعفر، فرزند محمد (وف ۱۰۲۵ق.).
- ۴۵..... شیخ حرّ عاملی، محمد بن حسن بن علی (۱۰۳۳-۱۱۰۴ق.).
- ۴۸..... رضوی، میرزاحسن، فرزند میرمحمدزمان (تولد ۱۰۴۳ق.).
- ۴۹..... سید بدرالدّین (زنده ۱۰۵۳ق.).
- ۴۹..... مدرّس، محمدزمان (زنده ۱۰۵۳ق.).
- ۵۰..... محمدقاسم (زنده ۱۰۵۳ق.).
- ۵۰..... میرنظام‌الدّین علی بن میرزاصدرا (زنده ۱۰۵۳ق.).
- ۵۱..... میرزاغیاث‌الدّین محمد (زنده ۱۰۵۳ق.).
- ۵۱..... قاینی، امیرسیدحسین، فرزند علی‌الله (زنده ۱۰۵۶ق.).
- ۵۲..... شیخ محمد بن محمداسد (زنده ۱۰۷۰ق.).
- ۵۲..... رضوی، ابوالمفاخر، فرزند میرمحمدعبید (زنده ۱۰۸۴ق.).
- ۵۲..... قاجار، ابراهیم (زنده ۱۰۸۵ق.).
- ۵۳..... مدرّس، مولانا محمد مهدی بن محمد مؤمن (زنده ۱۰۸۵ق.).
- ۵۴..... مدرّس، مولانا محمد مؤمن (زنده ۱۰۸۵ق.).
- ۵۴..... آقابزرگ، حاج ملاآقا (وف ۱۰۸۷ق.).
- ۵۵..... رضوی، مولانا شیخ شمس‌الدّین محمد بن میرزابدیع (۱۰۹۰-۱۱۱۳ق.).
- ۶۴..... مدرّس، شیخ محمد (زنده ۱۰۹۶ق.).
- ۶۵..... میرزاحسنا (زنده ۱۰۹۶ق.).
- ۶۶..... میرنظام‌الدّین علی (زنده ۱۰۹۶ق.).
- ۶۶..... موسوی تونی، میرک، فرزند میرمحمد اکبر حسینی (وف ۱۰۹۸ق.).
- ۶۷..... شیخ عبدالمعین (زنده ۱۰۹۹ق.).
- ۶۷..... مشهدی، محمد صالح بن محمدرضا (زنده ۱۱۰۰ق.).
- ۶۸..... خراسانی مشهدی، حسین (ح ۱۱۰۵-۱۱۷۵ق.).
- ۶۸..... میرزا عبدالعلی (زنده ۱۱۱۱ق.).
- ۶۹..... مدرّس خراسانی، مولانا شیخ محمد محسن (زنده در ۱۱۱۵ق.).

- ۷۰..... مشهدی، محمدرحیم (وف ۱۱۱۷ ق.)
- ۷۱..... حسینی، میرک موسی (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۱..... حسینی، میرکمال الدین حسین (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۱..... حسینی، میرمحمد اکبر، فرزند میرک موسی (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۱..... خراسانی مشهدی، آخوند ملا عبدالرزاق (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۲..... رضوی، میرزاملدسعید (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۲..... طباطبایی مهدی، میراسفندیار (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۳..... ملا محمدنصر (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۳..... ملا محمد مهدی بن ه (ابوطالب) (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۴..... مولانا ابوطالب (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۴..... میرزا حسن (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۵..... میرزاملدجعفر (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۵..... میرزاملدحمود بن میرزا حسن (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۵..... میرزین العابدین مهدی (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۵..... موسوی رضوی، صدرالدین محمد (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۶..... موسوی رضوی، میرتاج الدین / نظام الدین علی بن صدرالدین محمد (زنده ۱۱۲۹ ق.)
- ۷۶..... حسینی، ملا بهاء الدین محمد (زنده ۱۱۳۱ ق.)
- ۷۷..... ملا محمد ابراهیم بن حاجی محمدنصر (زنده ۱۱۳۱ ق.)
- ۷۷..... طباطبایی مشهدی، ملا محمد رضا، فرزند محمد افضل (زنده ح ۱۱۳۲ ق.)
- ۷۸..... خادم باشی مشهدی، آقا حسین بن محمد مهدی (زنده ۱۱۳۵ ق.)
- ۷۹..... شیخ محمد (زنده ۱۱۳۵ ق.)
- ۷۹..... شیخ محمد صالح (زنده ح ۱۱۳۵ ق.)
- ۸۰..... واعظ مشهدی، شیخ محمد حسین بن محمد محسن (۱۱۴۰ - ح ۱۲۴۰ ق.)
- مشفرف رضوی، میرزا عزیزالله مشرف فرزند میرزاملدتقی مشرف، فرزند میرزا ابوالقاسم رضوی
(زنده ۱۱۴۶ ق.)
- ۸۱..... گیلانی (جیلانی)، محمد شفیع، فرزند فرح الله (زنده ۱۱۴۷ ق.)

- ۸۱..... شیخ الاسلام مشهدی، آقا ابراهیم (وف ۱۱۴۸ق.).
- ۸۳..... مدرّس نیشابوری، میرزا ابرالدّین محمّد، فرزند میرزا ابراهیم (زنده ۱۱۵۷ق.).
- ۸۴..... میرزا ابرالدّین (زنده ۱۱۵۷ق.).
- ۸۵..... میرزا شجاع الدّین محمّد (زنده ۱۱۵۷ق.).
- ۸۵..... میرسید محمّد (زنده ۱۱۵۷ق.).
- ۸۶..... حسینی، میرزا عبدالعلی / عبدالعالی بن میرکمال الدّین (زنده ۱۱۶۰ق.).
- ۸۶..... خاتون آری اد فغانی، احمد (وف ۱۱۶۱ق.).
- ۸۷..... شیخ عبدالدّین بن شیخ جمال (زنده ۱۱۶۱ق.).
- ۸۷..... مدرّس رضوی، میرزا امامه (ح ۱۱۶۱-۱۲۳۹ق.).
- ۸۹..... مدرّس، ملا محمّد (زنده ۱۱۶۱ق.).
- ۹۰..... ملا حسین بن ملا کلپ علی (زنده ۱۱۶۱ق.).
- ۹۰..... ملا رحیم بن ملا غلامرضا (زنده ۱۱۶۱ق.).
- ۹۱..... میرزا مؤمن بن میرزا ابراهیم (زنده ۱۱۶۱ق.).
- ۹۱..... شریف آقا، میرزا محمّد حسین بن میرزا حسن علی شریف (زنده ۱۱۶۲ق.).
- ۹۱..... شریف، میرزا حسن علی (زنده ۱۱۶۲ق.).
- ۹۲..... آقا بهاء الدّین محمّد (زنده ۱۱۶۲ق.).
- ۹۳..... آقا محمّد سلیم بن ملا علی اکبر (زنده ۱۱۶۳ق.).
- ۹۳..... ملا محمّد سمیع (زنده ۱۱۶۳ق.).
- ۹۴..... مشهدی، میرزا علی نقی (زنده ۱۱۶۳ق.).
- ۹۵..... حسینی، ملا عبدالله بن میرسید محمّد (زنده ۱۱۶۴ق.).
- ۹۶..... شریف رضوی، میرزا محمّد مقیم (زنده ۱۱۶۴ق.).
- ۹۷..... عاملی، شیخ جمال الدّین بن محمّد قاسم (زنده ۱۱۶۴ق.).
- ۹۷..... عاملی، شیخ محمّد حسین (زنده ۱۱۶۴ق.).
- ۹۸..... آقا حسین علی (زنده ۱۱۶۴ق.).
- ۹۸..... حسینی، میرزا سید محمّد بن میر علی نقی (زنده ۱۱۷۰ق.).
- ۹۸..... عاملی مشهدی، شیخ آقا ابو محمّد، فرزند شیخ حسین (ح ۱۱۷۰-۱۲۴۰ق.).

- ۹۹ ملا محمد کاظم (زنده ۱۱۷۰ ق.).
- ۱۰۰ میر مرتضی (زنده ۱۱۷۱ ق.).
- ۱۰۰ مدرّس رضوی، میرزا حسن (زنده ۱۰۸۵-۱۱۲۹ ق.).
- ۱۰۰ آقا محمد حسین (زنده ۱۱۷۷ ق.).
- ۱۰۱ قصیر رضوی، سید محمد، فرزند سید محمد معصوم (۱۱۸۰- ۱۲۵۳/۱۲۵۵ ق.).
- ۱۰۲ مشهدی، حاجی، ملا محمد، فرزند حاج شیخ حسن (۱۱۸۲-۱۲۵۷ ق.).
- ۱۰۴ حسینی رضوی، میرزا عبدالجواد، فرزند میرزا مهدی شهید (۱۱۸۸-۱۲۴۶ ق.).
- ۱۰۵ رضوی، میرزا محمد بن محمد احسن بن میرزا حبیب الله (۱۱۹۲-۱۲۶۴/۱۲۶۶ ق.).
- ۱۰۶ رضوی، میرزا حبیب الله (زنده ۱۱۹۶ ق.).
- ۱۰۷ یزدی، مولانا عبدالخالق، فرزند سید رحیم (ح ۱۲۰۶- ۱۲۶۸ ق.).
- ۱۰۸ مدرّس، میرزا محمد تقی بن عبد الله (ح ۱۱۰۰- ۱۲۸۰ ق.).
- ۱۰۹ رضوی، میرزا سید حسن، فرزند محمد علی (زنده ۱۲۱۱ ق.).
- ۱۱۰ رضوی، میرزا محمد علی وکیل، فرزند میرزا رضا (زنده ۱۲۱۱ ق.).
- ۱۱۱ فارسی شیرازی، ملا نصر الله بن عبدالغفار (۱۲۳۹-۱۲۹۱ ق.).
- ۱۱۵ مدرّس رضوی، میرزا محمد علی، فرزند سید صادق (ح ۱۲۳۹- ۱۳۰۰ ق.).
- ۱۱۷ ملا علی محمد (زنده ۱۲۳۹ ق.).
- ۱۱۷ مدرّس، شیخ حسین بن ابومحمد مشهدی (وف بعد از ۱۲۴۰ ق.).
- ۱۱۸ بهاء التولیه حسینی، میرزا داود، فرزند علینقی (۱۲۴۰- ۱۳۰۸/۱۳۱۰ ش.).
- ۱۲۱ مستشار الملک سبزواری، حاجی شیخ محمد رضا بن محمد ابراهیم (ح ۱۲۴۱- ۱۳۱۱/۱۳۱۱ ق.).
- ۱۲۵ تربتی، محمد صالح (وف ۱۲۴۶ ق.).
- ۱۲۶ رضوی مشهدی، میرزا ابوالحسن، فرزند میرزا محمد (۱۲۴۶-۱۳۱۱ ق.).
- ۱۲۷ شیخ الاسلام مشهدی، آخوند ملا غلامحسین، فرزند میرزا محمد (۱۲۴۶- ۱۳۱۹ ق.).
- ۱۲۸ موسوی خراسانی، سید میرزا ذبیح الله، فرزند میرزا هدایت الله (زنده ۱۲۴۸ ق.).
- ۱۲۹ هروی مشهدی، شیخ محمد، فرزند حسن حسینی (۱۲۵۷-۱۳۲۵ ق.).
- ۱۳۰ شیخ الاسلام رضوی، میرزا حسین / محمد حسین بن آقا میرزا احمد (۱۲۵۸- ح ۱۳۲۲ ق.).
- ۱۳۱ ادیب بجنوردی، سید حسین، فرزند میرزا ابوالحسن (۱۲۵۹- ۱۳۴۱ ش.).

- ۱۳۴..... بالاخیاپانی، عبدالحسین بن محمّد رحیم بروجردی (۱۲۶۲-۱۳۴۴ ق.).
- ۱۳۵..... شیخ الاسلام خراسانی، آخوند ملاعبدالوهاب (وف ۱۲۶۲ ق.).
- ۱۳۶..... گرکانی، آقامیرزا محمّد حسین، فرزند میرزا علی رضا قریب (۱۲۶۲-۱۳۴۵ / بعد از ۱۳۵۳ ق.).
- ۱۳۸..... شیخ رئیس قاجار، ابوالحسن میرزا، فرزند محمّد تقی میرزا حسام السلطنه (۱۲۶۴-۱۳۳۶ ق.).
- ۱۴۱..... رضوی، مهدی، فرزند سید محمّد قصیر (وف ۱۲۶۷ ق.).
- ۱۴۲..... رضوی، میرزا محمّد صادق، فرزند میرزا عزیز الله مشرف (زنده ۱۲۶۸ ق.).
- ۱۴۳..... شیخ الاسلام شیرازی، میرزا عبدالرحمان بن میرزا نصرالله (۱۲۶۸-۱۳۲۸ ق.).
- ۱۵۴..... کفایبی، سوی، میرزا عزیز الله، فرزند محمّد تقی مشرف (۱۲۴۹-۱۳۲۷ ش.).
- ۱۵۵..... معتمد الشریعه رضوی، سید صادق / محمّد صادق، فرزند میرزا ابوالقاسم (وف ۱۲۶۹ ق.).
- ۱۵۸..... رضوی، میرزا محمّد باقر، فرزند میرزا اسماعیل (۱۲۷۱-۱۳۴۲ ق.).
- ۱۶۲..... رضوی، ملا محمّد ابراهیم بن میرزا حمّد (۱۲۷۳-۱۳۳۴ ق.).
- ۱۶۳..... ادیب نیشابوری، میرزا عبدالجواد، فرزند لاجسین / عباس (۱۲۸۱-۱۳۴۴ ق.).
- ۱۶۶..... گلستانه، حاج سید محمّد علی افغانی (۱۲۷۷-۱۳۶۱ ق.).
- ۱۶۷..... رضوی، میرزا حسن، فرزند میرزا محمّد معصوم (وف ۱۲۷۸ ق.).
- ۱۶۹..... واعظ تهرانی، حاجی ملاحسن علی (زنده ۲۷۹ ق.).
- ۱۶۹..... چولابی، شیخ محمّد تقی (وف ۱۲۸۰ ق.).
- ۱۷۰..... میری دزفولی نجفی، حاج سید احمد، فرزند سید محمّد طاه (۱۳۵۵-۱۳۷۱ ق.).
- ۱۷۱..... رضوی، میرزا محمود بن میرزا محمّد (زنده ۱۲۸۱ ق.).
- ۱۷۱..... شریف حسینی، محمّد حسین (زنده ۱۲۸۱ ق.).
- ۱۷۲..... مدرّس، ملاعبدالؤمن (زنده ۱۲۸۴ ق.).
- ۱۷۲..... نجفی، آقا محمّد حسین، فرزند عبدالجواد (۱۲۸۱-۱۳۳۹ ق.).
- ۱۷۳..... عرب، شیخ قاسم (زنده ۱۲۸۲ ق.).
- ۱۷۴..... شیخ عبدالعزیز بن محمّد (زنده ۱۲۸۲ ق.).
- ۱۷۴..... رضوی، میرزا ابوالحسن (زنده ۱۲۸۵ ق.).
- ۱۷۵..... ملاعبدالرحیم بن عبدالوهاب (زنده ۱۲۸۵ ق.).
- ۱۷۵..... شمس الاطباء، میرزا عباس (وف ۱۲۹۱ ق.).

- نهادندی، حاج شیخ محمد، فرزند علامه میرزا عبدالرحیم (۱۲۹۱-۱۳۷۱ق.) ۱۷۶
- مدرس شیرازی، میرزا عبدالرحمان شیخ الاسلام بن عبدالوهاب (وف ۱۲۹۲ق.) ۱۷۸
- شیخ عبدالعزیزین احمد (زنده ۱۲۹۳ق.) ۱۸۰
- محمد حسین بن عبدالله (زنده ح ۱۲۹۴ق.) ۱۸۱
- مدرس، میرزا عبدالعلی، فرزند میرزا محمد تقی (زنده ۱۲۹۴ق.) ۱۸۲
- میرزا علی اصغر بن عبدالله (زنده ح ۱۲۹۴ق.) ۱۸۳
- گلپایگانی، سیده محمد باقر (زنده ۱۲۹۹ق.) ۱۸۴
- ملا عبدالحسین (زنده ۱۲۹۹ق.) ۱۸۴
- شیرازی، محمد حسن (زنده ۱۳۰۰ق.) ۱۸۵
- ملاباشی، میرزا علی نقی (زنده ۱۳۰۰ق.) ۱۸۵
- شمس المحدثین ودود، حسن (۱۳۰۰-۱۳۷۱ق.) ۱۸۶
- مشهدی، شیخ عبدالغنی (زنده ۱۳۰۳ق.) ۱۸۷
- ادیب هروی، محمد حسن خراسانی، فرزند ملا محمد تقی (۱۲۶۳-۱۳۴۷ش.) ۱۸۷
- مدرس، آقا تقی آقا (زنده ۱۳۰۷ق.) ۱۸۹
- فقیه سبزواری، سید حسین، فرزند میرزا موسی (۱۳۰۹-۱۳۰۶ و ۱۳۰۹) ۱۸۹
- خراسانی، شیخ ملاعباد (وف حدود ۱۳۱۰ق.) ۱۹۱
- قندهاری، شیخ محمد باقر بن محمد (زنده ۱۳۱۰ق.) ۱۹۱
- شیخ ابوالبقاء (زنده ۱۳۱۰ق.) ۱۹۲
- ملاعلی اصغر (زنده ۱۳۱۰ق.) ۱۹۲
- ملاعلی اکبر (زنده قبل از ۱۱۳۵ق.) ۱۹۳
- مدرس، میرزا محمد علی، فرزند محسن (زنده ۱۳۱۱ق.) ۱۹۳
- رضوی، میرزا احمد، فرزند سید محمد قصیر (وف ۱۳۱۲ق.) ۱۹۳
- فاضل تبریزی، شیخ محمد اسماعیل (زنده ۱۳۱۳ق.) ۱۹۴
- مدرس هروی، میرزا هدایت الله، فرزند محمد (زنده ۱۳۱۳ق.) ۱۹۵
- شیخ محمود (زنده ۱۳۱۳ق.) ۱۹۷

- مدرّس رضوی خراسانی، سید محمدتقی، فرزند میرزا محمد باقر بن میرزا اسماعیل (۱۲۷۴-
 ۱۳۶۵ ش.). ۱۹۷
- خرازی نجفی، محمد باقر (۱۳۱۵-۱۴۰۰ ق.). ۲۰۱
- حسینی، حاجی میرزا محمد باقر بن محمد هاشم (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۱
- تهرانی، شیخ مهدی بن ملاعلی اصغر (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۲
- حسینی، حاجی سید احمد (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۲
- حسینی، حاجی میرزا ابوالقاسم بن ذبیح الله (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۲
- شریف، شیخ ابومحمد بن محمد حسین (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۳
- ملائکه، ملا محمد حسن (زنده ۱۳۱۶ ق.). ۲۰۴
- ادیب نیشابوری، محمد، شایخ محمدتقی، فرزند میرزا اسدالله راموز بهاور (۱۲۷۷-۱۳۵۵ ش.). ۲۰۴
- رئیس المدرّسین حسینی، حاجی میرزا هاشم (زنده ۱۳۱۹ ق.). ۲۱۳
- موسوی، حاجی میرزا فیض الله بن اهی (زنده ۱۳۱۹ ق.). ۲۱۴
- مشهدی، شیخ عبدالخالق (وفات ۱۲ ق.). ۲۱۴
- حسینی، محمد حسین (زنده ۱۳۲۱ ق.). ۲۱۵
- حسینی، میرزا علی، فرزند میرزا مرتضی (زنده ۱۳۳۱ ق.). ۲۱۵
- ابهری، حاجی میرزا هدایت الله (زنده ۱۳۲۳ ق.). ۲۱۶
- ابهری، شیخ مهدی بن حاجی میرزا هدایت الله (زنده ۱۳۲۳ ق.). ۲۱۶
- تهرانی، سید جواد (زنده ۱۳۲۳ ق.). ۲۱۷
- نجفی قندهاری، شیخ محمد بن نور محمد (زنده ۱۳۲۳ ق.). ۲۱۸
- ترشیزی، میرزا علی نقی (زنده ۱۳۲۴ ق.). ۲۱۹
- مدرّس، شیخ محمد (زنده ۱۳۲۴ ق.). ۲۲۰
- شیخ هادی بن مهدی (زنده ۱۳۲۴ ق.). ۲۲۰
- رضوی خراسانی، سید طاهر، فرزند میرزا احمد بن سید محمد (وفات ۱۳۲۵ ق.). ۲۲۱
- مدرّس، محمدتقی بن محمد حسن (زنده ۱۳۲۵ ق.). ۲۲۱
- معمدالکتاب، میرزا غلام رضا بن علی (زنده ۱۳۲۵ ق.). ۲۲۱
- صدرالممالک حسینی، میرزا آقا (زنده ۱۳۲۷ ق.). ۲۲۲

- قطب الواعظین، میرزا محمد رضا (زنده ۱۳۲۷ ق.) ۲۲۲
- مدرّس یزدی، سید جلال، فرزند میرزا احمد مدرّس (۱۳۲۷ - ۱۳۷۹ ق.) ۲۲۳
- قندهاری، محمد حسین بن محمد نجفی (زنده ۱۳۲۸ ق.) ۲۲۴
- مدرّس، آقا شیخ مهدی (زنده ۱۳۲۸ ق.) ۲۲۴
- مدرّس، میرزا علی اصغر آقا بزرگ (زنده ۱۳۲۸ ق.) ۲۲۵
- حسینی رضوی، علی محمد بن ابوالقاسم (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۵
- حسینی رضوی، محمد تقی بن ابوالحسن (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۶
- حسینی، مصطفی بن علی اکبر (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۶
- مدرّس قصیری حسینی، سید علی اکبر، فرزند میرزا محمد حسین (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۶
- مدرّس، شیخ محمد رضا (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۷
- محمد حسن بن عبدالکریم (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۸
- همدانی، محمد حسن بن محمد کاظم (زنده ۱۳۲۹ ق.) ۲۲۹
- صدرالمدرّسین حسینی، نصرالله (میرزا آقا)، فرزند محمد شفیع (زنده ۱۳۳۰ ق.) ۲۲۹
- تهرانی، حاج شیخ محمد صادق (زنده ۱۳۳۱ ق.) ۲۳۰
- شیخ الشریعه، شیخ مهدی، فرزند محمد علی (زنده ۱۳۳۱ ق.) ۲۳۱
- شریعتمدار، شیخ محمد صادق (زنده ۱۳۳۲ ق.) ۲۳۱
- میرزا عسکری بن میرزا علی نقی (زنده ۱۳۳۲ ق.) ۲۳۲
- حسینی، میرزا مرتضی (زنده ۱۳۳۳ ق.) ۲۳۳
- تربتی، علی (زنده ۱۳۳۲ ق.) ۲۳۳
- حاج ملا آقا بزرگ (زنده ۱۳۳۵ ق.) ۲۳۴
- مدرّس حسینی گلپایگانی، سید محمد جواد، فرزند سید محمد باقر (وف ۱۳۳۵ ق.) ۲۳۴
- حسینی، میرزا حسن بن مرتضی (زنده ۱۳۳۶ ق.) ۲۳۵
- حشمت التولیه رضوی، میرزا حبیب الله، فرزند محمد باقر (زنده ۱۳۳۶ ق.) ۲۳۵
- حشمت الدوله رضوی، حاجی میرزا محمد باقر (زنده ۱۳۳۶ ق.) ۲۳۶
- شریف، آقا میرزا محمد علی بن ابومحمد شریف (زنده ۱۳۳۷ ق.) ۲۳۶
- بی بی فاطمه (زنده ۱۳۴۱ ق.) ۲۳۷

- ۲۳۸ فاضل خراسانی، محمد علی، فرزند ملاعباس علی (وف ۱۳۴۲ ق.).
- ۲۴۰ کاشانی، شیخ حسن، فرزند سید احمد حسینی (وف ۱۳۴۲ ق.).
- ۲۴۱ میبدی یزدی، سید حسین (وف ۱۳۵۲ ق.).
- ۲۴۲ مدرّس ربوبیت، آقا شیخ اسحاق (وف ۱۳۶۳ ق.).
- ۲۴۴ منابع
- ۲۵۶ فهرست الفبایی مدرّسان
- ۲۶۶ تصویبات و اسنادها
- ۲۹۲ اسناد دست خطها، نسخ خطی و مهرها

تقدیم به آستان ولی نعمت‌مان غریب توس،

حضرت امام ابوالحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام

ای کارکشای هرچه هستند	نام تو کلید هرچه بستند
من بی‌دا و راه بی‌مناک است	چون راهنما تویی، چه باک است
احرام گرفته‌ام به گوشت	لبیک زنان به جستجوییت
من بی‌گس و رخنه‌ها زبانی	هان ای گس بی‌کسان، تودانی
چون نیست بجز تودست‌گیره	هست از کرم تونساگزیرم
یک ذره زکیمیای اخلاص	گر برمس من زنی، شوم خاص
از ظلمت خود، رهایی‌ام ده	بیا نور خود، آشنایی‌ام ده. ^۱

پیشگفتار (اهداف و زمینه‌ها)

پرداختن به زندگی‌نامه، آثار و خدمات عالمان و به خصوص عالمان حوزه دین و معرفت اسلامی، یکی از راه‌های گسترش و اشاعه معارف و آیداد زمینه‌های گرایش به معنویت، اخلاق و آموزه‌های دینی که روبه سمت کم‌زورع‌مدن است، می‌باشد. آستان قدس رضوی با سابقه درخشان خود در حوزه‌های مختلف معرفتی و انسان‌ساز، یکی از مراکز مهم و به حقیقت پایتخت معنوی جهان است، که با محوریت نور هشتم و شمس‌الشموس عالم امکان، توانسته در اکثر زمینه‌ها به خصوص دینی و معرفتی، خدمات برجسته‌ای داشته باشد. آستان قدس رضوی طی قرون مختلف تا عصر حاضر، در مسیر اشاعه و تقویت علوم دینی، همیشه

توجه خاصی داشته است. قصد و هدف ما در این مجموعه، معرفی زندگی و خدمات عالمان، دانشمندان و مدرّسان آستان مقدس رضوی است. با انجام این پژوهش می‌توان به نقش آفرینی آستان قدس در سابقه و حافظه تاریخی در زمینه گسترش جریان علم و دانش در ایران، آگاهی یافت. شخصیت‌های برجسته و بزرگی که از این سرچشمه بالیده و رشد کرده‌اند. هرچند که حوزه‌های نقش آفرینی این افراد (سبّاسی، اجتماعی، فرهنگی و...) نیز بوده است، ما به نقش آفرینی‌های آن‌ما در حوزه‌های تدریس و تعلیم و تربیت توجه داشته‌ایم. مرحوم شیخ محمدتقی آیدین نیشابوری^۱ (که خود از مدرّسان آستان قدس نیز بوده)، در گفتگویی که با فرزندش (دکتر محمود ادیب نیشابوری) داشته، به وی فرموده بود که اگر ارزش علم را تمام آوری مشخص شده و قدر آن دانسته شود، هر کدام از شاگردان می‌توانند دنیا را ته‌تلا سازند؛^۲ در این سخن، نشانه‌هایی از شناختی دقیق، ژرف و معرفتی عمیق از قدر و ارزش دانش و ارزش انتقال و رشد برای آیندگان بوده است، و این بزرگان حاصل و برآمده نیت، انگیزه و سائقه بلندی بوده‌اند که در عرصه‌های ملی و بین‌المللی، به نقش آفرینی پرداخته‌اند. ما در اینجا پس از بیان پیشگفتار، به شرح زمینه‌ها و هر آنچه پیرامون این افراد است، خواهیم پرداخت.

۱- نگاهی به تاریخچه مختصر آستان قدس

در تمدن اسلامی، امر تعلیم و تربیت بسیار مهم شمرده می‌شد. چه آن که در قرآن کریم امر تعلیم به خداوند بلندمرتبه نسبت داده شده که «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا»^۳، و پیامبر اکرم ﷺ نیز خود را معلّم خوانده است، جایی که فرموده‌اند:

۱- نک: تصویر ضمیمه شمه ۱۵-۲۲.

۲- این مطلب برگرفته از سخنرانی آقای دکتر محمود ادیب نیشابوری، فرزند مرحوم ادیب نیشابوری دوم است که در مراسم بزرگداشت آن مرحوم در انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در ۲۸ اردیبهشت ماه ۱۳۸۸، بیان کردند.

۳- بقره (۲): ۳۱.

«بُعِثْتُ مُعَلِّمًا»^۱ و تعلیم و تعلم، بخشی از عبادات محسوب شده و برزن و مرد واجب شده تا جایی که حتی باید تا چین (تلویحاً، یعنی تا دورترین مکان‌ها) هم به دنبال دانش بروند؛ «أُطَلِّبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ»، و نیز امام جعفر صادق علیه السلام فرموده‌اند: «أُطَلِّبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِخَوْضِ اللَّجَجِ وَشِقِّ الْمَهْجِ»، یعنی به طلب دانش و علم برخیزید، هرچند با فرورفتن در گرداب‌ها و در خطر افتادن جان‌ها همراه باشد. همچنین در تعالیم اسلام، آنکه در جستجو و طلب علم و دانش جان خود را از دست بدها، «شهید» به شمار می‌آید.

خراسان به صورت علم و مشهدالرضا، به طور خاص، پس از آنکه یکی از پاک‌ترین آفریدگان علم انسان، خورشید آسمان هشتم را در خاک خود دید، به شرافت این بزرگوار، بیشتر و بنده‌تر باید و مرکز و جایگاه بزرگانی که سیاراتی بودند که گرد این خورشید و به عشق او، جمع شده بودند، شد. این گروه از بزرگان، در طول قرن‌های گذشته، ایجادکننده جریانی و پربر علم بوده‌اند که آستان قدس رضوی، نیز پس از ایجاد و شکل‌گرفتن نگاه و ساختار منظم، یکی از مهمترین عوامل جذب نخبگان علمی، دینی و فرهنگی است. دادن به این جریان برجسته بوده و هست.

در مورد تاریخچه، ابنیه و سایر بخش‌های آستان قدس کتاب‌های بسیاری نگاشته شده است، و قصد ما در این قسمت طرح بخش مختصری از تاریخ آستان قدس است که مربوط به مدرسان و تدریس در آستان قدس است.

پیکر پاک امام رضا علیه السلام پس از شهادت (ماه صفر سال ۲۰۳ ق.) در باغ یا خانه حمید بن قحطبه (وف ۱۵۹ ق/ ۷۷۵ م) که در دهی به نام سناباد نزدیک نوغان از توابع توس قرار داشت، به خاک سپرده شد. فاصله سناباد تا توس را

۱- متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، ج ۱۱، ص ۴۲۴.

حدود دو تا چهار فرسنگ گفته‌اند.^۱ این مکان اکنون در شهر مشهد رضوی، مرکز استان خراسان رضوی کنونی واقع شده است. بنابراین آنچه در منابع ذکر شده، زیارت حرم در میان شیعیان رواج داشته و این بازگاه خجسته، مزاری معروف بوده است که جهانگردان و جغرافی دانانی مانند ابن حوقل و صاحب حدود العالم و مقدسی از آن یاد کرده‌اند. گویا مقدسی (۳۴۵-۳۸۱ ق.) نخستین کسی است که در کتاب خود از حرم امام رضا علیه السلام به «مشهد» تعبیر کرده است.^۲

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، از چگونگی تولیت و تشکیلات اداری آستان قدس در اواخر پیش از طهماسب اول صفوی (۹۲۰-۹۸۴ ق.) اطلاعات چندانی در دست نیست. از برخی قراین و آثار برمی‌آید که حرم مطهر از قدیم خادمان و مباشرانی داشته است. همچنین اربلی (وف ۶۸۳ ق.) در کشف الغمه، از زنی یاد می‌کند که در روزگار سادات انبیا، مباشرت بقعه مبارکه را برعهده داشته است.^۳ پیش از روزگار صفوی، اداره بقعه رضوی برعهده نقیبان که بیشتر از سادات، عارفان و عالمان بوده‌اند، قرار داشته است. خواندمیر از «سادات عظام و نقبای کرام روضه مقدسه رضویه» سخن به میان آورده و نام چند تن از آنان را برشمرده است.^۴

۱- ابن بابویه، محمّد بن علی (شیخ صدوق)، *عیون اخبار الرضا*، ترجمه علی اکبر غفراری و حمیدرضا مستفید، ج ۲، ص ۳۰۳.

۲- مقدسی، محمّد بن احمد، *احسن التقاسیم*، ترجمه علی نقی منزوی، ج ۲، ص ۵۱۵، و نیز نک: ابن حوقل، *سفرنامه ابن حوقل: ایران در صورة الارض*، ترجمه و توضیح جعفر شعار، ص ۱۶۹؛ *حدود العالم من المشرق الی المغرب*، با تعلیقات ولادیمیر فنودروویچ مینورسکی، ترجمه میرحسین شاه، ص ۲۹۴.

۳- اربلی، ابوالحسن علی، *کشف الغمه*، ص ۷۱.

۴- خواندمیر، غیاث الدین، *حبیب السیر*، ج ۲، ص ۸۲ و ج ۴، ص ۱۳۹، ۱۳۹، ۳۳۳ و ۵۰۸.